Heidi Ruonala
Juristi
Opetushallitus
21.4.2026 OPH-3376-2026

Asiantuntijalausunto yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomuksesta eduskunnalle 2026

Sivistysvaliokunta pyytää Opetushallituksen asiantuntijalausuntoa Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomuksesta eduskunnalle 2026. Opetushallitus keskittyy lausunnossaan koulutukseen, kansainvälistymiseen ja kieleen liittyviin näkökulmiin ja toteaa lausuntonaan seuraavan.

Tiivistelmä

Opetushallitus yhtyy yhdenvertaisuusvaltuutetun näkemykseen siitä, että koulutuksen yhdenvertaisuus on kehittynyt positiiviseen suuntaan yhdenvertaisuuslain voimassaolon aikana. Silti koulutuksessa on edelleen tarvetta suunnitelmalliselle työlle yhdenvertaisuuden edistämiseksi. Esimerkiksi rasismin ja rasistisen syrjinnän sekä sateenkaari-ihmisten kohtaaman syrjinnän vastaisia toimenpiteitä kouluissa ja oppilaitoksissa on tarve jatkaa ja lisätä tietoisuutta rakenteellisen syrjinnästä, sen vaikutuksista koulutuspolkuihin ja ennen kaikkea toimintamalleista yhdenvertaisuuden edistämiseksi.

Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomuksessa on nostettu esiin keskeisiä kasvatuksen ja koulutuksen kehittämiskohteita. Osa suosituksista on muotoiltu spesifimmin lasten näkökulmasta. Kohderyhminä kehittämiskokonaisuuksien osalta on tärkeää huomioida myös nuoret ja aikuiset oppijat ja koulutukseen hakeutuvat. Esimerkiksi osaamista ja tietoisuutta kohtuullisten mukautusten toteuttamisesta on tärkeää kohdentaa myös toiselle asteelle.

Opetushallitus pitää tärkeänä, että perusopetuslain uudistettujen oppimisen ja koulunkäynnin tukea koskevien säännösten vaikutuksia vammaisiin oppilaisiin seurataan ja arvioidaan kattavasti ja että havaitut puutteet korjataan viipymättä. Opetushallitus kiinnittää huomiota siihen, että seurannassa ja arvioinnissa huomioitaisiin lisäksi intersektionaalinen näkökulma, jotta voidaan tunnistaa, miten uudistus vaikuttaa oppilaisiin, joiden tilanteessa limittyvät esimerkiksi vammaisuus, kieli- ja kulttuuritausta,

sukupuoli, sosioekonominen asema tai maahanmuuttotausta, ja ehkäistä kasautuvaa eriarvoisuutta.

Opetushallitus kannattaa varhaiskasvatuksen yhdenvertaisuussuunnitteluvelvoitteen palauttamista toimipaikkakohtaiseksi. Henkilöstön, lasten, oppilaiden ja huoltajien osallistaminen suunnitteluun on keskeistä, samoin laajan syrjintäkäsityksen huomioiminen varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa.

Opetushallitus korostaa myös vammaisten lasten osallisuuden turvaamista sekä varhaiskasvatuksessa, esiopetuksessa että kouluissa. Tämä edellyttää riittävää ohjeistusta, koulutusta sekä esteettömiä ja saavutettavia toimintaympäristöjä, jotta kaikilla lapsilla on tosiasialliset mahdollisuudet osallistua ja kuulua yhteisöön yhdenvertaisesti.

Opetushallitus korostaa uskonnollisiin tilaisuuksiin ja katsomuskasvatukseen liittyvän yhdenvertaisuuden turvaamista koulutuksessa ja näkee kokonaisuudistuksen tarpeellisena oppilaiden oikeuksien turvaamiseksi.

Opetushallitus pitää tärkeänä, että kansainväliseen työvoiman ja opiskelijoiden rekrytointiin sisällytetään selkeät ja ennakoivat suojatoimet hyväksikäytön estämiseksi. Keskeistä on realistinen ja totuudenmukainen viestintä opinnoista, elämisen kustannuksista, toimeentulon edellytyksistä ja työnsaantimahdollisuuksista, jotta vältetään harhaanjohtavat odotukset.

Ihmisten kohtelu (kuten kiusaaminen ja syrjintä) tapahtuu monella tavalla kielellisesti. Myös käyttäytyminen tapahtuu yleensä kielen varassa. Ihmisen ulossulkeva tai toisaalta hänet huomioiva asenne tai oletusten ilmaiseminen ihmisestä tapahtuvat pitkälti kielenkäytön kautta. Siten kielenkäytön kysymykset voivat myös olla Euroopan neuvoston tarkoittamaa rakenteellista syrjintää. Tämän vuoksi on erityisen tärkeää, että julkisessa hallinnossa huolehditaan aina hallintolain 9. pykälän mukaisesti asiallisesta, selkeästä ja ymmärrettävästä kielenkäytöstä. Vihapuheen tunnistamiseen ja sen ennalta ehkäisemiseen tarvitaankin usein myös kielen asiantuntemusta, joten viranomaisille järjestettävään koulutukseen

viharikoksista on tärkeä sisällyttää koulutusta syrjivästä kielenkäytöstä. Erityisen suuri selkeän ja toimivan kielen merkitys on digitaalisissa palveluissa.

Kohtaan 3.5 Syrjinnälle alttiiden ryhmien yhdenvertaisuuden edistäminen kannattaisi sisällyttää ainakin kotoperäisten vähemmistökielten ryhmät, joiden historiaan liittyy voimakas valtarakenteista johtuva kielenvaihdon paine ja joiden asema vahvistamiseksi ja olemassaolon laajemmaksi tunnustamiseksi yhteiskunnassa on viime vuosina laadittu laajaan tutkimustietoon pohjaavia tilannearvioita ja suosituksia sekä erillisselvityksiä.

1. **Opetushallituksen kannanotto kertomukseen koulutuksen ja kansainvälisyyden näkökulmasta**

   Opetushallitus lausuu seuraavaksi tarkemmin yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomuksen suosituksista.

   ***Perusopetuslain uudistettujen tukea koskevien säännösten vaikutuksia vammaisiin oppilaisiin on selvitettävä ja arvioitava kattavasti. Mahdollisia puutteita on korjattava*.**

   Opetushallitus pitää suositusta kannatettavana. Opetushallitus kuitenkin toteaa, että oppimisen tuen uudistuksen seurantaa ja arviointia toteutettaessa tulee lisäksi huomioida intersektionaalinen näkökulma ja arvioitava, miten uudistus vaikuttaa oppilaisiin, joiden tilanteessa limittyvät useat tekijät, kuten vammaisuus, kieli- ja kulttuuritausta, sukupuoli, sosioekonominen asema tai maahanmuuttotausta.

   ***Varhaiskasvatuksen velvollisuus yhdenvertaisuussuunnitteluun on palautettava toimipaikkakohtaiseksi*.**

   Opetushallitus toteaa, että yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomus tukee varhaiskasvatuksen suunnitelmallista tasa-arvo- ja yhdenvertaisuustyötä sekä lakisääteisen suunnitteluvelvoitteen toteuttamista suosituksineen.

   Opetushallitus näkee tärkeänä, että henkilöstö, lapset, oppilaat ja huoltajat osallistetaan suunnittelutyöhön, jotta yhdenvertaisuustyö olisi vaikuttavaa

ja, jotta tavoitteet perustuisivat toimipaikan todellisiin kehittämistarpeisiin. Suunnitelmien tulee toteutua myös käytännön toiminnassa ja siinä, miten varhaiskasvatusta ja esiopetusta toteutetaan päivittäin kunkin lapsen kohdalla. Ilman tällaista konkretiaan sitomista yhdenvertaisuuteen ja tasa-arvoon liittyvät asiat eivät edisty. Opetushallitus pitää tärkeänä ajatusta siitä, että varhaiskasvatuksessa kiinnitetään erityistä huomiota laajaan syrjintäkäsitykseen, jotta henkilöstö osaa toimia ja puuttua tarvittaessa siten, että kaikki syrjinnän muodot tulee huomioiduksi.

Opetushallitus toteaa, että varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen henkilöstön osaamista on vahvistettava täydennyskoulutuksella ja, että varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen järjestäjät tukevat henkilöstön mahdollisuuksia osaamisensa kehittämiseen. Tällöin ymmärrys yhdenvertaisuuden edistämisestä syvenee ja sitä on helpompi toteuttaa käytännössä. Huomiota tulisi kiinnittää esimerkiksi ammattilaisten tietoisuuteen omista asenteistaan, oletuksistaan ja etuoikeuksistaan sekä heidän kohtaamisen taitoihinsa.

Opetushallitus kannattaa suositusta yhdenvertaisuussuunnitelmien toimipaikkakohtaisesta laatimisesta siten, että ne laaditaan varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen toimipaikoissa samanaikaisesti tasa-arvosuunnitelmien kanssa. On hyvä muistaa, että varhaiskasvatus ja esiopetus eivät ole yhteiskunnallisten ilmiöiden ulkopuolella esimerkiksi myös rasismia ja muuta syrjintää esiintyy varhaiskasvatuksessa ja esiopetuksessa.

Koulutusta yhdenvertaisuussuunnittelusta ja lasten näkemysten huomioimisesta suunnittelussa on lisättävä

Opetushallitus pitää tärkeänä lasten, mutta myös koululaisten ja opiskelijoiden osallisuuden vahvistamista yhdenvertaisuussuunnittelussa. Tämä edellyttää kasvatuksen ja koulutuksen johtajien sekä ammattilaisten ymmärrystä osallisuudesta sekä helposti käyttöön otettavista menetelmistä sen vahvistamiseksi. Lasten ja nuorten näkemysten huomioimista tukevat

esimerkiksi dialogiset toimintatavat, kuten Erätauko-keskustelujen ja Skididialogien hyödyntäminen. Opetushallitus toteuttaa yhteistyössä SOS-Lapsikylän ja Nuorten Akatemian kanssa Lasten, nuorten ja perheiden osallisuuden koordinaatiota, joka kokoaa tietoa valtakunnallisten ESR+-kehittämishankkeiden osallisuutta ja yhdenvertaisuutta vahvistavista käytännöistä.

Opetushallitus tunnistaa myös Yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomuksessa mainitun tarpeen vahvistaa huoltajien osallisuutta yhdenvertaisuussuunnittelussa. Vanhemmuuden tukea kehitetään parhaillaan 8 valtakunnallisessa ESR+-kehittämishankkeessa, esimerkiksi Opetushallituksen ja THL:n koordinoimassa Voimaa vanhemmuudesta -kokonaisuudessa, jossa vanhempien ja ammattilaisten välistä dialogista yhteistyötä vahvistetaan oppilaitoksissa toteutettavan kokeiluohjelman avulla.

Niin lasten, nuorten, opiskelijoiden kuin huoltajienkin näkemysten huomioimisessa ja erilaisten kehittäjäryhmien kokoamisessa tulisi huomioida osallistujien moninaisuus esimerkiksi sukupuolen sekä etnisen ja sosioekonomisen taustan suhteen.

Lisäksi Opetushallitus pitää tärkeänä yhdenvertaisten kansainvälistymismahdollisuuksien huomioimista oppilaitosten saavutettavuussuunnitelmia kehitettäessä. Koulutuksen kansainvälistymisessä osallisuuden ja moninaisuuden edistäminen ovat yksi Erasmus+ -ohjelmakauden prioriteeteista, joita Opetushallituksessa edistetään kansallisesti.

Ohjeistusta ja koulutusta vammaisten lasten osallisuudesta on lisättävä.

Opetushallitus pitää tärkeänä, että ohjeistusta ja koulutusta vammaisten lasten osallisuudesta lisätään. Opetushallitus kehottaa turvaamaan

vammaisten lasten osallisuuden sekä varhaiskasvatuksen, esiopetuksen että koulujen yhteisöissä. Puutteet sekä päiväkotien että koulujen esteettömyydessä heikentävät vammaisten henkilöiden mahdollisuuksia saada opetusta ja olla osa yhteisöä yhdenvertaisesti muiden kanssa.

Uskontojen ja vakaumusten yhdenvertaisuutta on parannettava koulutuksessa

Katsomusaineiden valinnanvapauteen ja eri katsomusaineiden ylioppilaskirjoituksiin liittyvät yhdenvertaisuusongelmat on korjattava viipymättä.

Katsomusaineiden opetuksen järjestäminen

Opetushallitus on samaa mieltä Yhdenvertaisuusvaltuutetun kanssa siitä, että katsomusaineiden opetuksen kehittämiseksi tarvitaan kokonaisuudistus, jolla korjataan lainsäädännön ja opetuksen yhdenvertaisuusongelmat. Opetushallitus kuitenkin katsoo, että yhdenvertaisuusvaltuutetun esittämä valinnanvapauden osittainen lisääminen ratkaisisi vain osittain nykyisen järjestämismalliin sisältyviä yhdenvertaisuusongelmia.

Esimerkiksi tällä hetkellä vain osalla eri uskonnollisiin vähemmistöihin kuuluvista oppilaista on tosiasiallisesti mahdollisuus saada oman uskontonsa opetusta. Tähän vaikuttaa mm. opetuksen järjestämisvelvollisuuteen vaadittava kolmen oppilaan vähimmäismäärä, josta on säädetty perusopetuslaissa. Vähimmäismäärä on sama riippumatta oppilaiden kokonaismäärästä opetuksen järjestäjän kouluissa ja siihen lasketaan vain oppilaat, jotka ovat ko. uskonnollisen yhdyskunnan jäseniä.

Oikeus pyytää oman uskonnon oppimäärän opetuksen aloittamista koulussa koskee vain Suomessa rekisteröityihin uskonnollisiin yhdyskuntiin kuuluvien oppilaiden huoltajia. Kaikki uskonnollisiin vähemmistöihin kuuluvat eivät kuitenkaan ole Suomessa rekisteröityjen uskonnollisten yhdyskuntien jäseniä, ja osassa uskonnollisista yhdyskunnista jäseneksi liittyminen

tapahtuu tyypillisesti vasta henkilökohtaisen vakaumuksellisen ratkaisun myötä. Lisäksi on yhteisöllisiä uskonnollisuuden muotoja ja uskonnollisia yhteisöjä, jotka eivät ole rekisteröityneet uskonnollisiksi yhdyskunniksi. Kaikilla oppilailla ei tällä hetkellä myöskään ole perusopetuslain mukaan velvollisuutta osallistua koulun katsomusaineiden opetukseen.

Opetushallitus katsoo, että yhdenvertaisuuden ohella kokonaisuudistuksessa tulee kiinnittää erityistä huomiota vaikutuksiin opetuksen käytännön järjestämiseen. Järjestämismalli, jossa yksittäiselle oppilaalle on lukuisia katsomusaineiden opetuksen järjestämisen vaihtoehtoja ja katsomusainetta tai sen oppimäärää olisi mahdollista rajoituksetta vaihtaa, johtaa opetuksen käytännön järjestämisen vaikeaan ennakoitavuuteen ja muihin haasteisiin. Esimerkiksi oppiaineen tai sen oppimäärän vaihtajien opintojen arviointiin liittyvät kysymykset tulisi ratkaista tyhjentävästi ja oppilaiden yhdenvertaisuus turvaten.

Vastaavat kysymykset koskevat myös lukiokoulutuksessa järjestettävää katsomusaineiden opetusta.

Uskonnollisia tilaisuuksia koskeva Opetushallituksen ohjeistus

Yhdenvertaisuusvaltuutetun näkemyksen mukaan Opetushallituksen ohjeistuksessa tulisi olla selkeämmin tieto siitä, että uskonnollisia tilaisuuksia ovat uskonnon harjoittamisen lisäksi myös tilaisuudet, joissa on uskontoon sitouttavaa sisältöä. Opetushallitus ei näe tältä osin tarvetta päivittää juhlia ja uskonnollisia tilaisuuksia koskevaa ohjeistustaan (OPH-3903-2022 ja OPH-1944-2025). Perusopetuksen opetussuunnitelman perusteiden mukaan opetus on oppilaita uskonnollisesti, katsomuksellisesti ja puoluepoliittisesti sitouttamatonta. Vastaava kirjaus sisältyy myös varhaiskasvatussuunnitelman ja lukion opetussuunnitelman perusteisiin. Osana uskonnollisesti sitouttamatonta opetussuunnitelman mukaista opetusta voidaan kuitenkin tutustua esimerkiksi aineistoihin tai lähteisiin,

jotka sisältävät viittauksia uskontoon sekä uskonnollista alkuperää oleviin lähteisiin ja teoksiin.

Kansainväliseen työvoiman ja opiskelijoiden rekrytointiin tarvitaan suojatoimia hyväksikäytön estämiseksi

Opetushallitus pitää tärkeänä, että kansainvälistyminen rakentuu kestäville ja vastuullisille lähtökohdille. Lainsäädännön keinoin on varmistettava opiskelijoiden oikeuksien toteutuminen sekä sellaiset rakenteet opiskeluun Suomessa, jotka ehkäisevät haavoittuvassa asemassa olevien ryhmien muodostumista.

Opetushallitus korostaa, että kansainvälisen opiskelija- ja työperäisen rekrytoinnin yhteydessä on huolehdittava realistisesta ja todenmukaisesta viestinnästä, joka antaa oikean kuvan opintojen ja elämisen kustannuksista, toimeentulon edellytyksistä, työnsaantimahdollisuuksista sekä arjesta Suomessa. Yksipuolisen myönteinen tai harhaanjohtava viestintä luo epärealistisia odotuksia ja voi lisätä taloudellista ja sosiaalista haavoittuvuutta sekä altistaa hyväksikäytölle ja ihmiskaupan kaltaisille ilmiöille. Kestävän kansainvälistymisen edellytyksenä on, että rekrytointia koskevat käytännöt perustuvat selkeisiin reunaehtoihin, eettisiin periaatteisiin ja ennakoiviin suojatoimiin, joilla turvataan erityisesti haavoittuvassa asemassa olevien opiskelijoiden ja työntekijöiden oikeudet. Vastuun realististen odotusten luomisesta ja ihmisoikeusperustaisesta lähestymistavasta tulee Opetushallituksen tekemän kansallisen promootiotyön lisäksi ulottua koko rekrytointiketjuun, mukaan lukien oppilaitokset, työnantajat ja mahdolliset välittäjät.

Valtioneuvostotason koordinaatiota on vahvistettava ja resursseja korvamerkittävä naisiin kohdistuvan väkivallan vähentämiseksi.

Opetushallitus pitää hyvänä kokonaisvaltaisen seksuaalikasvatuksen tukemista esimerkiksi sisällyttämällä se osaksi tasa-arvolain tasa-arvon edistämistoimia

Opetushallitus huomauttaa, että varhaiskasvatuksen ja esiopetuksen osalta seksuaalikasvatukseen liittyvät pedagogiset tavoitteet on kirjattuna varhaiskasvatussuunnitelman perusteisiin ja esiopetuksen opetussuunnitelman perusteisiin. On tärkeää, että henkilöstölle taataan täydennyskoulutusta seksuaalikasvatukseen liittyen. Tulisi kuitenkin vakavasti harkita varhaiskasvatus- ja esiopetusikäisten kohdalla, onko seksuaalikasvatus sellainen aihealue, joka tulisi sisällyttää osaksi tasa-arvosuunnittelua.

Opetushallitus kehottaa huomioimaan seurusteluväkivallan nuorten hyvinvointia ja turvallisuutta haastavana ilmiönä, jonka ehkäiseminen edellyttää toimenpiteitä kaikissa lasten ja nuorten arkiympäristöissä. Seurusteluväkivallan torjumista tukee ajankohtainen, nuorten osallisuutta vahvistava kehittämistyö, esimerkiksi ESR+-rahoitteisessa Väkivallattomuuden tukijat -hankkeessa kehitetty Seurustelun Turva 10 -menetelmä, joka tukee ammattilaisia seurusteluväkivallan puheeksi ottamisessa. (Ensi- ja turvakotien liiton toteuttama Väkivallattomuuden tukijat -hanke tekee yhteistyötä Lasten, nuorten ja perheiden osallisuuden koordinaation kanssa, ja Opetushallitus toteuttaa koordinaatiota yhteistyössä SOS-Lapsikylän ja Nuorten Akatemian kanssa.) Nuorten kanssa toimivien ammattilaisten ymmärrystä seurusteluväkivallasta ilmiönä sekä sen ehkäisemistä tukevista työkaluista tulee kaiken kaikkiaan lisätä. Lisäksi olisi turvattava riittävät resurssit sen varmistamiseksi, että sukupuolittuneen väkivallan ehkäisemiseen kehitetyt toimintamallit vakiintuvat osaksi nuorten parissa toimivan moniammatillisen henkilöstön koulutuksia sekä arjen käytäntöjä.

2. Opetushallituksen kannanotto yhdenvertaisuusvaltuutetun kertomukseen kielen näkökulmasta

Opetushallituksen osastona toimiva Kotimaisten kielten keskus (Kotus) kiinnittää kertomuksessa huomiota seuraaviin seikkoihin:

Kertomuksessa käsitellään ihmisten mahdollisuuksia tuoda esille omaa identiteettiään tai uskontoaan elämän eri tilanteissa, kuten koulussa, harrastuksissa ja työpaikoilla. Valtaväestöstä poikkeavaan identiteettiin tai uskontoon voi kohdistua kiusaamista tai syrjintää. Kertomuksessa käsitelläänkin myös lisääntynyttä polarisaatiota ja vihapuheen normalisoitumista.

Kotus haluaa kiinnittää huomiota siihen, että ihmisten kohtelu (kuten kiusaaminen ja syrjintä) tapahtuu monella tavalla kielellisesti. Myös käyttäytyminen tapahtuu yleensä kielen varassa. Ihmisen ulossulkeva tai toisaalta hänet huomioiva asenne tai oletusten ilmaiseminen ihmisestä tapahtuvat pitkälti kielenkäytön kautta. Siten kielenkäytön kysymykset voivat myös olla Euroopan neuvoston tarkoittamaa rakenteellista syrjintää, johon kertomuksessa viitataan (s. 28): ”määritelmän mukaan rakenteellisella syrjinnällä tarkoitetaan instituutioiden säännöissä, normeissa, rutiineissa, käyttäytymisessä ja asenteissa ilmenevää tietoista tai tiedostamattomana syrjintää”.

Kotus on aiemmin kiinnittänyt huomiota siihen, että ”Kielenkäytön ja tekstien läpäisemä viranomaistyö on täynnä erilaisia kielellisiä käytäntöjä. Monet näistä ovat huonosti tunnistettuja: ne ovat vakiintuneita käytäntöjä ja tiedostamattomia toimintatapoja, jotka voivat olla ristiriidassa kirjoitettujen lakien kanssa. Arkiseen kieli- ja tekstityöhön voi kätkeytyä esimerkiksi syrjiviä rakenteita ja käytäntöjä.” Kotuksen puheenvuoro Kansallinen demokratiaohjelma 2025.pdf Tämän vuoksi julkisessa hallinnossa tulee huolehtia hallintolain 9. pykälän mukaisesti asiallisesta, selkeästä ja ymmärrettävästä kielenkäytöstä ja viranomaisten kielenkäyttöön tulee myös kohdistaa enemmän tutkimusta. (Ks. esim. Paananen & Lindeman & Lindholm & Luodonpää-Manni 2024: Kieli, hyvinvointi ja haavoittuvuus: Kohti kielellistä osallisuutta; Gaudeamus)

Kotuksessa seurataan osana kielenhuoltoa hallintolain toteutumista viranomaisten kielenkäytössä. Hallintolain 9. pykälässä oleva asiallisuuden vaatimus edellyttää esimerkiksi sitä, että hallinnon asiakkaaseen ei kohdisteta loukkaavia tai väheksyviä sanontoja. Kotuksen toimenkuvan ja sen resurssien puitteissa ongelmaa voi kuitenkin käsitellä vain vähäisesti.

Vihapuheen tunnistamiseen ja sen ennalta ehkäisemiseen tarvittaisiinkin laajempi kielen asiantuntijoiden joukko. Jos kielellisiä kysymyksiä käsitellään ilman alan asiantuntijoita, riskinä on esimerkiksi se, että tehdään suosituksia, jotka kasvattavat polarisaatiota, vaikka suosituksilla olisi päinvastainen tavoite. Syrjinnässä on siis usein kysymys kielenkäytön kysymyksistä (mukaan lukien nimistö). Näitä asioita ratkomaan ei riitä kielitietoisuus, vaan pitää olla kielitietoa, jota on kielen asiantuntijalla.

Kotus pitääkin tärkeänä, että jos esimerkiksi rikosprosessin viranomaisille järjestetään kertomuksessa esitettyä pakollista ja jatkuvaa koulutusta viharikoksista, niiden tunnistamisesta sekä niihin liittyvistä ihmisoikeusvelvoitteista, koulutuksessa käsitellään myös syrjivää kieltä.

Kertomuksessa esitetään, että yhdenvertaisuuslain sanamuotoa on täsmennettävä niin, että myös esteettömyyden ja saavutettavuuden laiminlyönti mainitaan yhdenvertaisuuslaissa kiellettynä syrjintänä. Kertomuksen perusteella on tulkittavissa, että tällä tarkoitetaan vain fyysisen maailman esteettömyyttä ja saavutettavuutta. Kotus ehdottaa, että lakiin lisätään maininta myös kognitiivisesta saavutettavuudesta, johon kuuluu myös kielellinen saavutettavuus. Suomessa on arviolta 632 000–812 000 ihmistä, jotka eivät arjessaan selviydy yleiskielen varassa vaan tarvitsisivat yleiskieltäkin helpompaa kielimuotoa eli selkokieltä. Jos laki avataan, siinä olisi syytä ottaa selkokieltä tarvitsevien ihmisten tarpeet ja oikeudet huomioon.

Kertomuksessa käsitellään laajasti myös digitaalisia palveluita. Huomiota kiinnitetään digitaaliseen syrjäytymiseen, digitaalisten palveluiden saavutettavuuteen ja siihen, että mahdollisuus monikanavaiseen viranomaisasiointiin on turvattava. Kotus yhtyy näihin näkemyksiin.

Digitaalisissa palveluissa selkeän ja toimivan kielen merkitys on erityisen suuri. Siksi niiden kehittämisessä olisi syytä noudattaa valtiovarainministeriön johdolla tehtyjä sähköisten asiointipalveluiden laatukriteereitä, joiden yhtenä tekijänä on se, että palvelut kehitetään yhdessä kielen ja viestinnän asiantuntijoiden kanssa. Mahdollisuus säilyttää muut asiointikanavat on tuotu esille jo Hyvän virkakielen toimintaohjelmassa (OKM, 2014), ja suositus pätee Kotuksen mielestä edelleen.

Kertomuksessa kiinnitetään huomiota siihen, että haavoittuvassa asemassa olevilla henkilöillä ei välttämättä ole tietoa tai voimavaroja ilmoittaa kohtaamastaan syrjinnästä ja ehdotetaan tiedonsaannin parantamista. Myös tiedonsaanti ja omien asioitten ajaminen, siis palvelupolku viranomaisasioinnissa on tekstien ja kielen varassa. Siksi Kotus pitää tärkeänä, että myös syrjintään liittyvää tiedonsaantia parannettaessa hyödynnetään kielen ja kielenhuollon sekä selkokielen asiantuntijoiden osaamista.

Kertomuksessa esitetään, että tekoälyn käytössä on varmistettava yhdenvertaisuuden vaikutusarviointi. Kotus korostaa, että hallintolain kielipykälän vaatimukset on otettava huomioon tekoälysovelluksia kehitettäessä. Kotus muistuttaa,
että esimerkiksi palveluissa, kuten neuvonnassa, tekninen toteutus ja käytettävä kieli kietoutuvat yhteen. Juuri
neuvonnassa inhimillisen vuorovaikutuksen etu on toisaalta se, että kieltä voidaan mukauttaa vastaanottajan tarpeiden mukaan ja ymmärrystä voi seurata reaaliajassa. Tämä on erilaisten (kieli)vähemmistöjen kohdalla erityisen tärkeää.

Kertomuksessa tuodaan esille, että turvapaikkamenettelyn laatuun on panostettava ja läsnäolopuhutteluja on suosittava etäpuhuttelujen sijaan. Kotus pitää tavoitetta kannatettavana ja muistuttaa, että laadun kehittämisessä kannattaa ottaa huomioon tulkkaukseen ja kääntämiseen kohdistuvat kielitieteelliset tutkimukset. (Esim. Määttä & Puumala & Ylikomi 2024: Haavoittuvuus ja osallisuus turvapaikkapuhuttelussa. Edellä mainitussa Paanasen ym. teoksessa.)

Kotus pitää hyvänä, että kertomuksessa tuodaan esille kotoperäisten vähemmistö(kieli)ryhmien erityiskysymyksiä: Alkuperäiskansa saamelaiset, viittomakieliset ja romanit.

Etenkin saamelaisten osalta kielten ylläpitoon ja edistämiseen liittyvät näkökulmat nousevat esille myös suosituksina. Kotus pitää hyvänä, että tuoreet saamelaisten ja saamen kielten asemaan vaikuttavat säädökset ja asiantuntija-arviot (saamelaiskäräjälaki ja totuus- ja sovintokomission suositukset) nousevat esille. Kotus katsoo, että näkökulmaa kannattaisi laajentaa myös muihin kotoperäisiin vähemmistökieliin, joiden tilanteesta on viime vuosina laadittu selvityksiä ja kielten parempaan tunnistamiseen ja kielellisten oikeuksien parantamiseen tähtääviä suosituksia. Tällaisia ryhmiä ovat saamelaisten lisäksi viittomakieliset (kielellisten oikeuksien näkökulmasta myös kuulevat, riippumatta vammaisuudesta), romanit sekä karjalankieliset, jotka nyt puuttuvat kertomuksesta kokonaan.

Kohtaan 3.5 Syrjinnälle alttiiden ryhmien yhdenvertaisuuden edistäminen kannattaisi sisällyttää ainakin edellä mainitut kotoperäisten vähemmistökielten ryhmät, joiden historiaan liittyy voimakas valtarakenteista johtuva kielenvaihdon paine ja joiden asema vahvistamiseksi ja olemassaolon laajemmaksi tunnustamiseksi yhteiskunnassa on viime vuosina laadittu laajaan tutkimustietoon pohjaavia tilannearvioita ja suosituksia sekä erillisselvityksiä (saamelaisten totuus- ja sovintokomission raportin lisäksi ks. valtioneuvoston kielipoliittinen ohjelma

2022 sekä opetus- ja kulttuuriministeriön julkaisemat karjalan ja suomenruotsalaisen viittomakielen elvytysohjelmat, Opetushallituksen julkaisema romanikielen elvytysohjelma ja oikeusministeriön teettämä saamebarometri ja viittomakielibarometri). Mainittujen tilannearvioiden ja suositusten valossa kotoperäisten vähemmistökieliryhmien oikeutta ylläpitää ja kehittää omaa kieltään ja kulttuuriaan voidaan tarkastella myös siitä näkökulmasta, millaiset tosiasialliset mahdollisuudet tähän tarjotaan yhteiskunnassa rakenteellisesti. Kieliryhmistä monet jäävät edelleen yhteiskunnan monissa yhteyksissä tunnistamatta, mikä heikentää yhdenvertaisuuden toteutumista ja estää niiden edistämistä.

Saamelaisten osalta kertomuksessa nostetaan suosituksiksi poimintoja totuus- ja sovintokomission raportista. Suositellaan esimerkiksi, että oikeutta saamenkieliseen koulutukseen on vahvistettava lain säädännön tasolla myös saamelaisten kotiseutualueen ulkopuolella ja saamen kielten etäopetuksessa on siirryttävä hankkeista vakituiseen toimintaan. Totuus- ja sovintokomission raportissa on kuitenkin esitetty myös muita hyvin keskeisiä, saamen kielten ylläpidon kannalta välttämättömiä suosituksia kuten kielipesien tunnistaminen osana virallista varhaiskasvatusjärjestelmää ja mahdollisuuden turvaaminen saamen kielen oppimiseen jokaiselle maan saamelaislapselle ja -nuorelle asuinpaikasta riippumatta. Oikeus saamen kielen oppimiseen voi olla (ja uhanalaisen kielen tapauksessa usein on) eri asia kuin kertomuksessa mainittu oikeus saamenkieliseen koulutukseen. Totuus- ja sovintokomission raporttia ja sen suosituksia on hyvä tarkastella kokonaisuutena yksittäisten poimintojen sijaan, kuten sivulla 17. todetaan ”Saamelaisten totuus- ja sovintokomission suositusten toimeenpano on aloitettava välittömästi. Laajemmat hankkeet on otettava huomioon, kun seuraavasta hallitusohjelmasta neuvotellaan.”